

Alicja Kulecka: Idea niepodległego państwa polskiego w myśli politycznej powstania styczniowego

W polskiej myśli politycznej pojawiały się także koncepcje wskazujące, że pierwszym celem działania powinno stać się odzyskanie państwowości a dyskusja o jej formule powinna odbyć się już po tym wydarzeniu. Najbardziej znanym propagatorem tych idei był Hotel Lambert skupiający grono polityków emigracyjnych współpracujących z Adamem Jerzym Czartoryskim. Przyczyniło się ono do powstania programu odzyskania niepodległości na drodze wysiłku całego społeczeństwa, jego samoorganizacji służącej wypełnianiu określonych celów politycznych i militarnych — pisze Alicja Kulecka w „Teologii Politycznej Co Tydzień”: „Odbudowa państwa. Konteksty”.

Odzyskanie niepodległości i suwerenności państwowej uznać należy za ideę przewodnią w programach i działalności większości polskich ruchów społecznych XIX wieku. Dążenie do zachowania tożsamości i odrębności narodowej przybierało również postać różnych form związków z państwami obcymi, przyjaźnie nastawionymi i ukierunkowanymi na współpracę z polskimi elitami politycznymi. Prowadziło do sojuszy służących tej idei. Wiązały się z nim zmiany orientacji, postaw i poglądów poszczególnych osób uwarunkowane bieżącą sytuacją międzynarodową. Posiadanie państwa traktowane było jako istotny element umożliwiający istnienie na forum międzynarodowym i efektywne reprezentowanie interesów społeczeństwa zamieszkującego jego terytorium. Istnienie jedynie

wspólnoty narodowej, struktury słabo sformalizowanej, opartej na subiektywnym poczuciu przynależności do niej, wydawało się niewystarczające i pozbawione sprawczości. Tylko w ramach państwowości możliwy był realny rozwój cywilizacyjny społeczeństwa. Niosła ona zatem ze sobą wartości, które nie były atrybutami innych form organizacji.

W polskiej myśli politycznej pojawiały się także koncepcje wskazujące, że pierwszym celem działania powinno stać się odzyskanie państwowości a dyskusja o jej formule powinna odbyć się już po tym wydarzeniu

Analizując postawy różnych środowisk i ruchów politycznych konieczne wydaje się zdefiniowanie, co kryło się pod określeniem niepodległość. W tym przypadku uznać należy, że wiązała się ona z suwerennością

państwową. Ta zaś oznaczała, że wszystkie istotne działania i decyzje w sferze polityki wewnętrznej i zewnętrznej będą prowadzone i podejmowane przez polski ośrodek decyzyjny. Większość teorii politycznych w XIX wieku oparta była na zasadzie trójpodziału uprawnień władzy. Model państwa suwerennego kojarzył się z koniecznością ustanowienia władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej niezależnej od państw obcych. Widowym i czytelnym komunikatem suwerenności, i jej podstawowymi atrybutami, stawały się własny rząd, parlament i armia oraz sądownictwo. W ideologii poszczególnych ruchów społecznych, których głównym postulatem, było odzyskanie państwowości i niepodległości, rozwijały się refleksje dotyczące metod realizacji tego założenia. W polskiej myśli politycznej

pojawiały się także koncepcje wskazujące, że pierwszym celem działania powinno stać się odzyskanie państwowości a dyskusja o jej formule powinna odbyć się już po tym wydarzeniu. Najbardziej znanym propagatorem tych idei był Hotel Lambert skupiający grono polityków emigracyjnych współpracujących z Adamem Jerzym Czartoryskim. Na koncepcje tworzone w latach 60. XIX wieku bardzo silny wpływ wywarło zjednoczenie Włoch i powstanie suwerennego państwa obejmującego półwysep Apeniński. Przyczyniło się ono do powstania programu odzyskania niepodległości na drodze wysiłku całego społeczeństwa, jego samoorganizacji służącej wypełnianiu określonych celów politycznych i militarnych.

Znaczącym czynnikiem kształtującym działalność organizacji polskich stawała się sytuacja w poszczególnych państwach zaborczych. Po klęsce poniesionej w wojnie krymskiej w Rosji podjęto szereg działań służących modernizacji państwa. Projektowane było przeprowadzenie reform społecznych, a przede wszystkim zniesienia poddaństwa i przywrócenia osobowości prawnej chłopom oraz poprawy ich ekonomicznych warunków życia. Nastąpiła swoista liberalizacja życia politycznego polegająca na możliwości wymiany różnych poglądów i idei służących przemianom bez obawy o represje wobec osób prezentujących programy unowocześnienia wzajemnych stosunków i komunikacji pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi. W tym okresie widoczne było znaczne pogorszenie relacji Rosją i Austrią i rozbieżności w ich polityce zagranicznej. Na tle tych zjawisk nastąpiło ożywienie życia politycznego w Królestwie Polskim i na emigracji polegające na możliwości podejmowania działalności społecznej w zalegalizowanym Towarzystwie Rolniczym, powstawaniu szeregu organizacji nieformalnych w środowiskach młodzieży studiującej na różnych uczelniach, w tym wojskowych. Objęło ono różne grupy

społeczeństwa polskiego w Królestwie Polskim, Cesarstwie Rosyjskim, Austrii, Prusach i emigrację polską we Francji. Powstało wówczas szereg nurtów i orientacji politycznych.

W latach 1861-1862 wyodrębniły się następujące nieformalne kręgi polityczne. Każdy z nich był skoncentrowany wokół określonych idei i osób. Były nimi: Organizacja Narodowa nazywana orientacją czerwoną, Dyrekcja Krajowa skupiająca członków rozwiązanego Towarzystwa Rolniczego określana mianem białych oraz Wielopolszczycy czyli zwolennicy programu Aleksandra Wielopolskiego, pełniącego funkcję administracyjną naczelnika rządu cywilnego. Ostatnia z tych orientacji miała charakter legalistyczny i lojalistyczny. Podstawowym założeniem programowym było reformowanie Królestwa i zmiana charakteru jego relacji z Rosją na drodze ewolucji prawa i zasad polityki carskiej. Nie składano wyraźnych deklaracji suwerenności i niepodległości, lecz daleko idącą odrębność od Rosji. Każda z tych orientacji dążyła do komunikacji ze społeczeństwem poprzez wydawanie czasopism działających legalnie w systemie cenzorskim, takich jak „Dziennik powszechny”, prasy i broszur tajnych wydawanych poza nim.

Biali mieli najwięcej doświadczeń we współpracy ze społeczeństwem i prowadzeniu dialogu z jego poszczególnymi grupami. Organizację swoją opierali na Towarzystwie Rolniczym. To z kolei ukształtowało się wokół czasopisma, jakim były „Roczniki Gospodarstwa Krajowego”, i zjazdach ziemiańskich w Klemensowie. Jego program zakładał przede wszystkim unowocześnienie rolnictwa w Królestwie Polskim. Miało ono służyć bardziej efektywnemu gospodarowaniu, stosowaniu lepszych metod i środków sprzyjających podnoszeniu plonów i intensyfikacji hodowli oraz poprawie metod zarządzania. Towarzystwo Rolnicze, skupiające i integrujące większość środowiska ziemiańskiego w

Królestwie, dążyło do współpracy z chłopami. Interesowało się także gospodarstwami chłopskimi. Podobnie jak w przypadku ziemiaństwa wysuwano ideę intensyfikacji uprawy roli i hodowli. Podstawowym założeniem programu Towarzystwa było oczynszowanie chłopów, czyli zamiana różnych świadczeń w naturze na określone kwoty pieniężne. Uwłaszczenie chłopów uważano za możliwe po przyznaniu odpowiednich rekompensat ziemiaństwu.

Podstawowym założeniem programu Towarzystwa było oczynszowanie chłopów, czyli zamiana różnych świadczeń w naturze na określone kwoty pieniężne. Uwłaszczenie chłopów uważano za możliwe po przyznaniu odpowiednich rekompensat ziemiaństwu

Za jedno z ważnych działań wobec chłopów uznawano podniesienie poziomu ich wykształcenia oraz polepszenie warunków życia. W programie organizacji nie występowała jasno określona idea niepodległości.

Towarzystwo dążyło do prowadzenia działań w ramach istniejącego systemu prawnego, ekonomicznego i społecznego. Po rozwiązaniu Towarzystwa i uformowaniu się jego członków w grupę nieformalną, orientację białą, nie nastąpiła zasadnicza zmiana w tej sferze. W trakcie reform A.Wielopolskiego prowadzonych w różnych dziedzinach, społecznej, oświatowej, politycznej, w tym derusyfikacji administracji Królestwa, organizacja ziemiańska została potraktowana nieprzyjaźnie. Za akt o tym charakterze należy uznać rozwiązanie Towarzystwa Rolniczego. To miało wpływ na zmianę postawy niektórych członków tej grupy ideowej wobec zasad legalizmu i lojalizmu. Kolejnym ciosem

wymierzonym w białych był nakaz opuszczenia Królestwa przez ich nieformalnego przywódcę, Andrzeja Zamoyskiego. Wymienione nieprzyjazne działania zasiały nieufność w szeregach białych. Wykazywały, że legalizm i lojalność nie chronią przed działaniami represyjnymi. Wśród białych istniały różne orientacje, m.in. klemensowczycy i młoda szlachta. Ten drugi krąg ideowy w mniejszym stopniu był przywiązany do legalizmu i lojalizmu. Idea niepodległości w programie białych widoczna stała się szczególnie po włączeniu do powstania po ustanowieniu krótkotrwałej dyktatury Mariana Langiewicza. Była obecna także w czasie ich uczestnictwa w koalicyjnych rządach narodowych Agatona Gillera (koniec kwietnia – połowa czerwca 1863), Karola Majewskiego (druga połowa czerwca – początek września 1863) i Romualda Traugutta (połowa października 1863–początek kwietnia 1864). Powiązana była z założeniem, że odzyskanie suwerenności nie jest możliwe bez wsparcia państw obcych, a przede wszystkim Francji i Napoleona III.

Jednym z istotnych punktów programu Aleksandra Wielopolskiego było przyjęcie założenia o nierozzerwalności związku Cesarstwa Rosyjskiego i Królestwa Polskiego ograniczonego do osoby władcy – reprezentanta dynastii Romanowych. Wszystkie sfery życia publicznego Królestwa – prawodawstwo, sprawy wewnętrzne, oświata, sądownictwo, zarządzanie finansami miało być podporządkowane administracji niezależnej od Cesarstwa. Polityka lojalizmu doprowadzić miała do zniesienia ograniczeń w sferze prawa cywilnego wobec społeczności żydowskiej, stworzenia sieci szkół przeznaczonych dla wszystkich grup społecznych, oczynszowania gospodarstw chłopskich, wprowadzenia organów samorządowych i reprezentacyjnych w postaci rad powiatowych, gubernialnych i miejskich. Jednym z punktów programu A.Wielopolskiego było także stworzenie ogólnokrajowej instytucji reprezentacyjnej, swoistego parlamentu Królestwa Polskiego. Jego idee

w dużym zakresie nawiązywały do zapisów konstytucji 1815 r. Car, krąg jego współpracowników i administracja nie wykazywały większego zainteresowania przywróceniem statusu z 1815 r. Zgodnie z nim uprawnienia królewskie przysługiwały dynastii Romanowych a polityka zagraniczna stanowiła jedną z istotnych domen podporządkowanych Cesarstwu.

Idea niepodległości występowała w sposób wyrazisty w programie Organizacji Narodowej opartej na nieformalnych związkach młodzieży uczelni wyższych, szkół i kręgach wojskowych, kadrach administracji Królestwa, publicystach wielu czasopism, generalnie reprezentantach inteligencji. W ogłoszonym w połowie 1862 r. i skierowanym do wszystkich grup społecznych znalazła się koncepcja odbudowy państwowości poprzez samoorganizację społeczeństwa na drodze walki zbrojnej. Cel został jasno sformułowany. Oparty był na ideach demokratycznych. Restauracja państwowości odbyć się miała w granicach sprzed I rozbioru Rzeczypospolitej czyli z 1772 r. Takie rozwiązanie dyktowała pamięć państwa polskiego, jedyne, jakie znali członkowie Organizacji. Unia polsko-litewska traktowana była jako związek wolnych narodów i stanowić miała podstawę przyszłego państwa. Jeden z pierwszych komunikatów dotyczących modelu ustrojowego państwa był adresowany do chłopów. W odezwie z 15 sierpnia 1862 r. sformułowano podstawowe zasady ustrojowe odrodzonego państwa. Miało ono opierać się na równości wszystkich obywateli niezależnie do ich kondycji majątkowej, wyznania czy też języka. Istnieć miał w nim system szkolny służący edukacji wszystkich obywateli. W odezwie zapowiadano, że dzieci chłopskie będą mogły uzyskiwać stanowiska urzędowe i wojskowe. W przypadku braku odpowiednich funduszy na kształcenie dzieci, rząd miał służyć pomocą finansową. W dokumencie znalazła się także obietnica niskich podatków. Uważano, że administracja i armia, które traktowano jako

główne instytucje korzystające z systemu fiskalnego, powinny zostać zredukowane do racjonalnych rozmiarów służących dobru wszystkich mieszkańców. Zniesiony miał zostać system szpiegowania, aresztowania i zatrzymania odbywać się jedynie na podstawie decyzji sądowych. Służba wojskowa miała być obowiązkowa dla wszystkich obywateli. We wrześniu 1862 r. Centralny Komitet Narodowy, kierujący Organizacją Narodową, proklamował się Rządem Narodowym. Tej deklaracji towarzyszyło oświadczenie, że taka sytuacja będzie trwać do czasu odzyskania niepodległości i zwołania sejmu, który określić miał podstawy ustrojowe przyszłego państwa. Opierać się ono miało na ideach reprezentacyjności, konstytucjonalizmu i parlamentaryzmu. Stanowiły one nawiązanie zarówno do systemu ustrojowego Rzeczypospolitej jak i współczesnych formuł nowoczesnych państw.

Podstawowe tezy ustrojowe określone w programie Organizacji Narodowej były potwierdzane w dokumentach wydawanych przez Komitet Centralny Narodowy jako Tymczasowy Rząd Narodowy, od 10 maja 1863 r., Rząd Narodowy. Znalazły się one zarówno w dekrete proklamującym powstanie, jak i dekretach uwłaszczeniowych, zarówno wydanym 22 stycznia 1863 r., jak i tzw. Złotej hramocie z 31 marca/12 kwietnia 1863 r. regulującym wspomniane kwestie na Podolu i Wołyniu. Kolejne rządy powstania potwierdzały, że odrodzona Rzeczypospolita stanowić będzie związek Polski, Litwy i Rusi. Ta idea widoczna była także na pieczęciach rządów powstańczych zawierających herb powstania stworzony z symboli Polski, Litwy i Rusi – orła, pogoni i postaci Michała Archanioła. W deklaracjach kierowanych do społeczeństwa polskiego dotyczących przyszłej formy ustrojowej zabrakło wyraźnego określenia czy odrodzone państwo powinno przybrać kształt monarchii czy republiki. Władze powstania działały w formule republikańskiej. Nie była ona jednak traktowana jako ostateczne rozwiązanie ustrojowe. Kolejne rządy powstania obawiały

się nadmiernego wzrostu uprawnień społeczeństwa w trakcie prowadzonej walki o wolność. Z tego powodu preferowano silną władzę wykonawczą, trybunały rewolucyjne służące dyscyplinowaniu do walki z wrogiem, nie zdecydowano o wyłonieniu parlamentu, niechętnie odnoszono się do idei całkowitej wolności wypowiedzi prasowych. W tym czasie nie została stworzona i wyłoniona instytucja parlamentarna.

Idea niepodległości odrodzonego państwa polskiego opierała się z jednej strony na pamięci Rzeczypospolitej, analizie jej doświadczeń, z drugiej strony na ideologiach, programach i ustrojach państw współczesnych. Restaurowany organizm państwowy miał opierać się na idei równości wobec prawa, trójpodziale władzy, konstytucji, instytucjach reprezentacyjnych. Podstawą ich miała być zasada suwerenności narodu. Instytucje reprezentacyjne przezeń wyłonione decydować miały o zasadniczych kierunkach rozwoju i kształtu ustroju. Państwo służyć miało społeczeństwu wielokulturowemu, a zatem różnorodnemu językowo i wyznaniowo, zintegrowanemu w pielęgnowaniu suwerenności, odpowiednio wyedukowanemu, sprawnie zarządzanemu, połączonemu chęcią wypełniania obowiązków, posiadającemu armię gwarantującą suwerenność.

Alicja Kulecka

Grafika: Maksymilian Gierymski, Patrol powstańczy

Wydanie cyklu publikacji realizowane w ramach projektu „1918-1922. Cztery lata Niepodległej sto lat później”. Dofinansowano ze środków Programu Wieloletniego NIEPODLEGŁA na lata 2017-2022 w ramach Rządowego Programu Dotacyjnego „Niepodległa”

niepodległa

FUNDACJA
ŚWIĘTEGO
MIKOŁAJA